

TUVA TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İSİMLERDE SAYI (TEKLİK – ÇOKLUK) KATEGORİSİNE BİR BAKIŞ

Zeynel ÖDEMİŞ*

Geliş Tarihi: Mayıs, 2017

Kabul Tarihi: Eylül, 2017

Öz

Canlı cansız tüm varlıklara ad olan isimlerin belirttiği nesnelere kâinata ya tek olarak ya da birden çok olarak bulunur. Bu bağlamda yeryüzündeki diller isimleri sayılarına göre genellikle tekil ve çoğul olmak üzere iki kategoride toplanmışlardır. Bu bilgilerden hareketle çalışmamızda çağdaş Türk lehçelerinden Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde isimlerde sayı kategorisini incelemeye çalıştık.

Bilindiği gibi Türkiye Türkçesi, Türk lehçeleri tasniflerinde Güney-Batı (Oğuz) kolunu oluşturmakta ve Türk coğrafyasının en batı sınırında bulunmaktadır. Tuva Türkçesi ise Kuzey-Doğu (Sibirya) grubu Türk lehçeleri içinde yer almakta olup Saha Türkçesi ile birlikte Türk coğrafyasının en doğu sınırında bulunmaktadır.

Amacımız hem coğrafik olarak hem de ses ve şekil bilgisi bakımından birbirine uzak olan bu iki Türk lehçesini mukayeseli olarak incelemektir.

Bu inceleme sırasında her iki lehçenin de çağdaş durumunu incelemeye çalıştık. Tarihî sürece ise mümkün olduğunca girmedik.

Çalışmamızda isimlerde sayı kategorisini isimlerde tekil, topluluk ve çokluk olmak üzere üç grupta ele aldık. İsimlerde sayı kategorisine bakarken bilim insanlarından pek çoğunun belirttiği gibi isimleri ‘*sözlüksel, söz dizim ve morfolojik*’ olmak üzere çeşitli kategorilerde inceledik.

Anahtar Sözcükler: Tuva Türkçesi, Türkiye Türkçesi, isimlerde çokluk, isimlerde sayı kategorisi, toplu çokluklar, ikiz anlamlı çokluklar, ikili çokluklar.

AN OVERVIEW OF THE CATEGORY OF GRAMMATICAL NUMBER (SINGULAR-PLURAL) IN TUVAN AND TURKISH NOUNS

Abstract

Nouns identifying all animate and inanimate objects to be found in the universe exist as either being one or more than one (in number). Within this context, nouns across all of the world’s languages are generally classed under two categories singular and plural.

Here we have explored this topic through two contemporary Turkic languages, Tuvan and Turkish. Turkish is a member of the Southwestern (Oghuz) branch of the Turkic language family and is spoken in the far western fringes of the Turkic World (Turkey, the Balkans, Northern Cyprus). Tuvan falls within the north eastern (Siberian) branch of Turkic languages, and together with Yakut is spoken in the far eastern fringes of the Turkic World (Siberia).

* Yrd. Doç. Dr.; Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ÇTL Bölümü, zeynelodemis@hotmail.com.

Our aim was to comparatively examine these two distantly related Turkic languages both from a geographical as well as from a phonological and structural angle.

We have also attempted to surveyed the current linguistic situation of both languages within the scope of this research without going into historical details where possible.

In this study, we examined the category of number in nouns under three groups: singular, collective and plural. In line with most other scholars, we too have taken into consideration the various lexical, syntactical, and morphological categories during our overview of this topic.

Keywords: Tuvan, Turkish, plural nouns, categorial number in nouns, collective plurals, plurals with double meanings, dual.

1. Giriş

Canlı cansız tüm varlıklara ad olan isimlerin belirttiği nesnelere kâinatta ya tek olarak ya da birden çok olarak bulunur. Bu bağlamda yeryüzündeki diller isimleri sayılarına göre genellikle tekil ve çoğul olmak üzere iki kategoride toplanmışlardır.

Biz bu çalışmamızda çağdaş Türk lehçelerinden Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde isimlerde sayı kategorisini ele almaya çalışacağız. Amacımız hem coğrafik olarak hem de ses ve şekil bilgisi bakımından birbirine uzak olan bu iki Türk lehçesini mukayeseli olarak incelemektir. İşte bu yazımızda bu çalışmalarımızdan bir bölümünü oluşturacak olan isimlerde teklik-çokluk / sayı kategorisini kısaca incelemeye çalışacağız. Bu inceleme sırasında her iki lehçenin de çağdaş durumunu incelemeye çalışacak tarihi süreçlere mümkün olduğu kadar girmeyeceğiz.

Konumuz gereği çokluk kavramını sözcük türlerinden isimler üzerinden inceleyeceğiz. Sayı sıfatlarının isimlere kattıkları anlamı incelerken sayı sıfatlarının yapısı hakkında, konumuz dışında bulunduğu için, mümkün olduğu kadar yorum yapmaktan uzak durduk. Ancak sayı sıfatlarının yapısı ile ilgili olarak Daşdemir'in (Daşdemir, 2013: 309-336) çalışmasında geniş bilgi bulunabilir.

Hüseyinzade Türkçede isimlerin sayı kategorisi ile ilgili olarak şöyle demektedir:

Türkçede, isimlerin sayılarını belirtmek için genellikle -lar, -ler çokluk eki kullanılmaktadır. Bununla birlikte teklik, çokluk, topluluk bildiren adlar ve adlaşmış ad gruplarına göre de genel olarak isimleri sayıları belirtilmektedir (Hüseyinzade, 2006: 93-102).

Türkçede isimlerin sayı kategorisi üzerinde pek çok bilim insanı çalışma yapmışlardır. Bu bilim adamlarından bazıları çokluk kavramını terim olarak vermişken bazıları konu (Korkmaz, 2010: 39; Vardar, 1998: 65; Yılmaz, 2008: 125-130; İlhan, 2009; Torun, 2014: 295-308; Hüseyinzade, 2006: 93-102; Daşdemir, 2013: 309-336; Hazar, 2003: 131-141; Kerimoğlu,

2008: 140-155; Ata, 2009: 89-99 vd.) üzerine farklı araştırmalarda bulunmuşlardır. Bunun yanında ağırlıklı olarak Sovyet ekolünden olan Türkologlardan bazılarının konumuz ile ilgili olarak ileri sürmüş oldukları görüşleri kısaca hatırlamakta fayda vardır.

Türkçe isimlerde sayı kategorisi ile ilgili olarak İshakov, isimlerin tekil ve çoğul olmak üzere iki kategoriye ayrıldıklarını belirttikten sonra tekil isimlerin ismin kök veya gövdesinden oluştuğunu ve ismin tekil hâlinin özel bir yapım ekinin olmadığını söyler. Bu yüzden Türk lehçelerinde bir ismin kök veya gövdesi o ismin tekil sayı hâli olarak kabul edilir. Çoğul sayı hâli olarak adlandırılan durum ise farklı Türk lehçelerinde ikiden on altıya kadar farklı fonetik çeşitliliği bulunan *-lar* çokluk eki ile oluşmaktadır tespitinde bulunur (İshakov, 1956: 79).

Sokolov ise Türk lehçelerinde tekil isimler morfolojik ve semantik bağlamda iki önemli kategoriye ayırmaktadır. Morfolojik bağlamda tekil ismin özel ekinin olmadığını ve eklerle belirtilen çokluk isim sayısının tam tersine sıfır biçimi olarak değerlendirdikten sonra semantik bağlamda tekil isimleri şöyle değerlendirmektedir. “Semantik bağlamda tekil sayısı hem tekliği (tekil sayısının kendisini), hem de çokluk sayısının farklı tiplerini de (toplu, kolektif, ... sayısı) belirtmektedir” (Sokolov, 1970: 72).

Tüm Türk lehçelerindeki tekil sayı hâlinin belirgin özelliği onun çok anlamlı olmasıdır. Her şeyden önce tekil sayı hâlinin hem teklik, hem de toplu, parçalanmamış, ayrılmamış çokluk anlamına da sahip olduğunu fark etmemek mümkün değildir. Türkçe isimlerin sayı hâlinin, yani sıfır / tekil biçimibirimin, çok anlamlı olduğu birçok Türkolog tarafından belirtilmiştir.

Bu konuda A. N. Kononov Türkiye Türkçesinde *-lar / -ler* eki olmayan isim aynı anda tüm sınıfı ayrıca bu sınıfın da o türün ayrı temsilcilerini de tanımlamakta olduğunu söylemektedir. Böylece, örneğin at ismi Rusça’ya tercüme edildiğinde at / atlar ‘tüm at sınıfı’ olarak tercüme edilmelidir şekline görüş belirten Kononov, Türkiye Türkçesinde isimlerin tekil hâli dediğimiz olayın parçalanmayan, homojen veya teklik olarak anlaşılan sınırsız çokluk olduğunu belirtmektedir (Kononov, 1956: 67).

Bir başka Sovyet Türkoloğu olan A. M. Şerbak isimlerin tekil hâli hakkında eski ve çağdaş Türk lehçelerinde özel morfolojik belirtisi olmayan ismin belirsiz veya toplu çoğulluk anlamı taşıdığını söyler. Çağdaş Türk dillerinde söz edilen hâlin sık sık tekil anlamı taşıdığını ve çoğul sayı anlamında da çok sık herhangi bir hâl almayan isimlerin kullanıldığını söylemektedir (Şerbak, 1977: 94, 97).

G. İ. Ramstedt ise, Altay dillerindeki çokluk hakkında şunları yazmıştır:

Çok eski zamanlardan beri tüm Altay dilleri çoğul sayısına işaret eden veya herhangi başka bir çokluk göstergesi bulunması şartı ile çoğul hâlin mantıksal anlamını

belirtmek için tekil sayı hâlini kullanmışlardır. Çokluk sayısı gösterge ile belirtilmiş olduğu durumlarda çoğul sayısı ayrıca niteliksel farklılık, gruplara ayırım veya birkaç grubun bir araya gelişinin göstergesi olabilirler (Ramstedt, 1957: 57).

Yine konumuzla ilgili olarak Sokolov, Türkçede belli belirtme edatı olmayan ismin tekil sayı hâli objektif olarak çoğul anlamını da taşıyabileceğini söylemiştir (Sokolov,1970: 75).

Bir başka Türkolog olan ve Tofa Türkçesi yazı dilinin mimarı V. İ. Rassadin ise bu konu hakkında şöyle demektedir:

Tofalar dilinde sayı göstergesi olmayan isimler herhangi bir sayı belirtmemektedir ve bu nesnelerin toplamını, tümünü belirtmektedir. Bu yüzden onların gramatik sayı kategorisinin belirtilmesinde, Hint-Avrupa dillerinde kullanılan tekil ve çoğul terimi uygun değildir. Tofalarca için daha çok nesnelerin tekliği ve çokluğu kavramları uygundur. Bununla beraber çokluğun farklı tipleri vardır. Teklik ve çokluğu belirtmek için farklı yöntemler ‘sözlüksel, morfolojik ve söz dizimi yöntemi’ vardır. Teklik ve çokluk konusunda mevcut olan bu özellik genel olarak tüm Altay dillerine özgüdür ve bu durum bu kategoriyi Hint-Avrupa ve diğer dillerden farklı kılmaktadır (Rassadin, 1978: 17-18).

Çokluk eki olan –ler / -lar ile ilgili Leyagina’nın görüşü de ilgi çekicidir. Letyagina, Tuvaca’da teklik ve çokluk kavramlarının zıt olduğunu varsayarsak ve bu bakış açısıyla materyalleri incelemeye başlarsak o zaman çokluk belirtisi taşıyan –ler ekinin çokluk belirtisi taşımayan isimlerle karşı karşıya getirdiğimizde çoğu zaman sayının / çokluğun gerçek bağlaşımlarına uymadığını görürüz dedikten sonra –ler ekinin gerçek çokluğun belirtilmesinde kullanılmayabileceğini söyleyerek şu örneği vermektedir; Tuv.*Urannın en –ne inak çüvesi-ön bazın çeçek* “T.T. Uran’ın en sevdiği şey çeşitli çiçeklerdir” (Letyagina, 1968: 251).

Türkçe isimlerin sıfır biçimlerinin tekil sayı hâli olmadığını kabullenmek gerekmektedir dedikten sonra Türkçe isimlerin biçimbirim olarak her biri içerik veya durum ile belirlenen belirsiz sayı hâli olduğunu göstermekte olduğunu söyleyen Lyubimov aslında şekil olarak tekil olan isimlerin anlam olarak içerisinde gizli bir çokluk barındırdığını ifade etmektedir. (Lyubimov, 1972: 80-81).

Yukarıda değerli bilim adamlarının çizmiş oldukları ufuk doğrultusunda biz de isimlerde sayı kategorisini isimlerde teklik, topluluk ve çokluk olmak üzere üç grupta inceleyeceğiz. Bilim insanlarından pek çoğunun belirttiği gibi isimlerde sayı kategorisine bakarken isimleri ‘sözlüksel, söz dizim ve morfolojik’ olmak üzere çeşitli kategorilerde ele alacağız.

2. Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde İsimlerde Teklik

Teklik durumu nesnelere bir olma durumudur. Tek olan nesne ve kavramlar için kullanılan bu terim dünya dillerinde de terim olarak bulunmaktadır. Teklik kavramını Korkmaz “adlarda ve çekimli fiillerde nesne veya şahsın sayıca tek olma durumu” şeklinde açıklamaktadır (Korkmaz, 2010: 210).

Bu konuda Rassadin’in “Tofa Türkçesinde olduğu gibi çokluğun kendisinin farklı tipleri vardır (sözlüksel, morfolojik ve söz dizimsel) ve teklik ile çokluğu ifade etmenin farklı yöntemleri vardır. İşin aslı şu ki, tekliliğin kendisi çokluğun bir çeşididir (Rassadin, 1978: 18)” tespiti de ilgi çekicidir.

Tofa Türkçesi ve Türk Lehçeleri için geçerli olan bu durum tabii ki Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesi için de istisna değildir. Bu bağlamda, Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde tekil isimleri *sözlüksel yöntem* ve *söz dizimi yöntemi* olmak üzere iki farklı yöntem ile incelemek gerekmektedir.

Sözlüksel Yöntem; Bu durum tekil isimlerin sözlüksel anlamı ile ifade edilmesidir. *Tuv. küske, T.T. fare; Tuv. hün, T.T. güneş; Tuv.ay, T.T. ay, Tuv.uskuuş, T.T. kepçe vb.* gibi cins isimler bu gruba dahildir.

Eğer bir isim kendi türünün tek örneği ise ‘*Güneş, Ay, Dünya*’ o zaman bu kelime doğal olarak tekil sayı anlamında kabul edilmektedir.

Söz Dizimi Yöntemi; Bu durumda teklik anlamı “*Tuv.bir, T.T. bir* ve *Tuv. çangıs, T.T. tek*” asal sayısı kullanılarak belirtilen sözdiziminden oluşturulan yöntemdir. Bu yöntemde ismin tek olduğu veya bir olduğu kesin olarak belirtilmektedir.

Tuv. bir kişi, T.T.bir kişi; Tuv. çankıs demdek, T.T. tek değerlendirmek; Tuv. bir huragan, T.T.bir kuzu; Tuv.bir ıyaş, T.T. bir ağaç; Tuv.bir çagaa, T.T. bir mektup; Tuv.çankıs ool, T.T. bir oğul; Tuv. çankıs adaçurt, T.T. tek vatan vb.

Hem Tuva Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde teklik kategorisi ‘*bir*’ sözcüğünün semantiği üzerine kuruludur. Bu konuda Vinogradov’un tespiti dikkate değerdir:

Bir kelimesinin varlığı ismin tek olduğunu göstermektedir. Bu sözcüğün olmadığı durumlarda ise teklik ve çokluğu (birbirine benzeyen nesnelere grubu) içerik anlamından çıkartabiliriz. Çünkü tek sayı hâline nesnelere isimleri değil, ayrıca sayı kavramına uymayan, sayı ile ilişkisi olmayan nesnelere de isimleri büründürülmektedir (Vinogradov, 1947: 147).

3. Topluluk İsimleri (Toplu Çokluk)

Toplu çokluk ifadesi birbirine benzeyen canlı, nesne sınıfının tümünü veya türün bir temsilcisini tanımlayan yalın hâldeki cins isimlerde bulunur. Bu durum Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde *hayvan, bitki, kuş, balık vb.* basit köken ile toplu çokluk ifade edilir. Bu kelime grubu çoğul sayısının özel gramatik göstergesini almayabilir. Çünkü toplu çokluk kendi sözlüksel anlamının bir kısmını kendi içerisinde barındırmaktadır. *Tuv. çon, T.T. millet; Tuv. şerig, T.T. ordu; Tuv. arga, T.T. orman; Tuv. natsiya, T.T. ulus; Tuv. sürüg, T.T. sürü vb.*

Bununla beraber toplu çokluk isimleri şekil olarak ayrıca çokluk eki de alabilirler.

Tuv. çonnar, T.T. milletler; Tuv. şerigler, T.T. ordular; Tuv. sürügler, T.T. sürüler vb.

Konu ile ilgili olarak İlhan “biçim açısından teklik / tekil görüldüğü hâlde çokluk ya da topluluk kavramı taşıyan adlardır. Bunlar anlam açısından çoğuldur, aynı türe veya gruba mensup çokluğu ifade ederler... (İlhan, 2009: 48) demektedir.

Tuv. mal, T.T. hayvan sözü ile büyük ve küçük baş hayvanlar, evcil hayvanlar kastedilir. Bu bir tek hayvanda da olabilir çok hayvan da olabilir.

Tuv. at –atlar T.T. at-atlar sözü de tüm at sınıfını ifade etmektedir.

Toplu çokluklarda genel olarak sayılabilen nesnelere varlık göstermekte ya da akla ilk olarak bu nesnelere gelmektedir. *Tuv. çon, T.T. millet; Tuv. şerig, T.T. ordu.*

Tek tek sayılamayan her hangi bir maddenin anlamını taşıyan isimler, *çeşitli madenler, sıvı, akıcı maddeler vb.* de topluluk kategorisi içerisinde sayılırlar. *Tuv. demir, T.T. demir; Tuv. çes, T.T. bakır; Tuv. korgulçun, T.T. kurşun; Tuv. elezim, T.T. kum; Tuv. hömür, T.T. kömür; Tuv. çigir, T.T. şeker; Tuv. dus, T.T. tuz vb.*

Bu tür topluluk isimlerine *alakasız çokluk* demek bizce gayet uygun olacaktır. Zira yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi konumuza örnek olan topluluk isimleri tek tek sayılamamaktadır.

Örnek olarak verilen kelimeler ve bunlara benzeyen diğer kelimeler çoğul eki alabilirler. Bu durumda maddenin kedisini değil, ancak maddenin bolluğunu veya bir çeşidini ifade edilir.

Tuv. dalgannar, T.T. unlar ‘un çeşitleri veya unun bolluğu’; *Tuv. çigirler, T.T. şekerler* ‘şeker çeşitleri veya çekerin çok oluşu’; *Tuv. dustar, T.T. tuzlar* ‘tuz çeşitleri veya tuzun bol oluşu’

T.T. Çocuk *şekerleri* bitirmiş., T.T. Evin bahçesindeki *kumları* süpürdü.

Türkiye Türkçesinde kavramların veya kişilerin çokluğunu ifade eden ve genellikle aile bildiren *-gil / -giller* eki anlamında, Tuva Türkçesinde '*sug*' (Arıkoğlu – Kuular, 2003: 95) (Bacanlı, 2013: 167-178) sözcüğü kullanılmaktadır ve bu sözcük Tuva Türkçesinde ayrı bir yer almaktadır. Çoğul eki göstergesi olmadan bu '*sug*' kelimesi birlikte kullanıldığı özel isimler ile bu özel ismi taşıyan kişi ile akraba, aile bireylerinden oluşan bir grup kişiyi ifade ederek *-gil / -giller* anlamı vermektedir. *Tuv. Ezir-ool sugda bar çüve irgi be?* 'Belki de Ezir-oollarda (Ezir-ool alesinde) vardır?'

Bu *sug* kelimesi aynı söz dizim içerisinde *-lar* eki ile de kullanıldığında anlamını yitirmemektedir, yani adlandırılan kişi ve bazı diğer kişilerden oluşan bir grup kişiyi veya aileyi ifade eden *-gil / -gil* anlamını vermektedir.

Tuv. Bo Ezir-ool deerge Kenden-Huurak suglar bile elegelejir. 'Bu Ezir-ool, Kenden-Huurak ve diğerleriyle arkadaşlık ediyor (Kenden-Huurak'ın çevresindeki kişilerle)'

Bu sözcük isimlere doğrudan değil iyelik eki almış hâlinde de eklebilmektedir. *ör. Tuv. avam sugga T.T. annemgile.*

Tuva Türkçesinde topluluk anlamı akrabalık terimleri üreten *-şkı(lar) / -lışkı(lar)* eklerinin yardımıyla da yapılmaktadır. Bu kullanım şekliyle ailenin herhangi bir bireyinin (anne, bana, dede, nine vb.) başında durduğu / bulunduğu birbiri ile akrabalık bağı olan bir grup kişi ifade edilir.

Tuv. avaşkılar 'aynı anneden olanlar'; *Tuv. adaşkı* 'baba ve çocukları' vb. (Buran, Alkaya ve Özeren, 2014: 215).

Tuv. Oon iyeşkiler demgi sunniñ / Holunuñ öştün dülüp çigeş 'Sonra anne oğul deminki geyiğin / Kolunun etini haşlayıp yiyip'; *Oon iyi iyeşki / Uk çiliin sop çip algaş* 'Sonra anne oğul ikisi / iliğini kırıp yiyince' (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 90).

Tuv. Albış, Şulbus adakşılar öönden üne halıyıp kelgen. 'Babası Albış ile oğlu Şulbus birlikte evden koşarak çıktılar' *Tuv. İyeşkiler idimin eergen çerince bazıp olurgannar.* 'Anne ile oğlu köpeğin havladığı yere doğru gittiler' *Tuv. Halışkılar, ugbaşkılar ulay-ulay hölekçiktep çoru egeleenner.* 'Abiler ve ablalar peş peşe gündelikçi işçiler olarak gitmeye başladılar.'

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi bu ek o isimle birlikte oluşturulmuş bir grup anlamını vermektedir. Tuva Türkçesinde *anne* anlamına getirilen bu *ek ava- avaşkı(lar) / avalışkı(lar)* beklendiği gibi anneler değil *çocuklarıyla beraber anne* anlamını vermektedir.

Türkiye Türkçesinde bulunmayan bu ek Türkiye Türkçesine ‘başkanlığında, önderliğinde, liderliğinde, himayesinde, birlikte vb.’ müstakil sözcüklerle ifade edildiği söylenebilir.

4. Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Çokluk

Çokluk, varlıkların nesnelere birden fazla olduğunu gösteren yapılar olarak ifade edilmektedir. Bazı dillerde nesnelere sayılarına göre teklik, tesniye (ikilik) ve çokluk olmak üzere üç grupta incelenirken Türk lehçelerinde nesnelere sayıları teklik veya çokluk olmak üzere iki grupta incelenmektedir.

Türkçede çokluk kavramı ile ilgili olarak pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar genellikle çokluk eki *-lar / -ler* üzerine yapılmıştır (İlhan, 2009; Ata, 2009: 89-99; Kerimoğlu, 2008: 140-155; Hüseyinzade, 2006: 93-102; Pope, 2008: 93-110; Hazar, 2003: 131-141; Torun, 2014: 295-308; Daşdemir, 2013: 309-336; Yılmaz, 2008: 125-130; Johanson, 2002: 174-187; Georg, 1990: 141-152; Alkaya, 2010: 31-37. Hâlbuki morfolojik gösterge olan çokluk eki *-lar / -ler* ekinin yanı sıra belirsiz söz dizim unsurları ile oluşturulan çokluklar da incelenmeye muhtaçtır. Biz burada gerek Tuva Türkçesinde ve gerekse de Türkiye Türkçesinde isimlerde çokluk kategorisini karşılaştırarak incelemeye çalışacağız.

Çokluk kategorisini C. Kerimoğlu, biçim bilgisi ilişkisi ve söz dizim ilişkisi şeklinde ikiye ayırdıktan sonra söz dizim ilişkisini de sıfatlar (belgisizlik ve sayı) ile ve tekrarlar ile olmak üzere tekrar iki gruba ayırmaktadır (Kerimoğlu, 2008: 152). Biz de çokluk kategorisini belirsiz çokluk ve belirli çokluk olmak üzere iki gruba ayırarak inceleme yöntemini uygulayacağız.

4.1 Belirsiz Çokluk

Belirsiz çokluk ile ilgili olarak Torun;

Türkçede sayı isimleri belirli bir çokluğu gösterirken; belirsizlik sıfatı, belirsizlik zamiri ve azlık-çokluk bildiren zarflarda ise sayılabilirlik açısından belirsiz bir çokluk kavramı vardır. Bu bağlamda Türkçede belirsizlik sıfatları, belirsizlik zamirleri ve azlık-çokluk zarflarındaki görece belirsizlik ve azlık-çokluk kavramlarının ayrıca sorgulanması gerekmektedir (Torun, 2014: 295-308) tespitinde bulunmaktadır.

Belirsiz çokluk nesnelere sayısının tam olarak belli olmadığını ve belirsiz bir çokluğun varlığını ifade etmektedir. Bu belirsiz çokluğu morfolojik yöntem ve söz dizim yöntemi olmak üzere iki gruba ayırarak incelemek gerekmektedir.

* **Morfolojik yöntem**, Türk dillerinde olduğu gibi Tuva Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde ünlü uyumuna göre değişiklik gösteren *-lar / -ler* ekleri ile yapılmaktadır. *T.T. Kalem – kalemler, kitap – kitaplar vb.* Tuva Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak bu morfolojik ek fonetik varyantlarıyla dört farklı şekilde görülmektedir: *-lar / -ler; -nar / -ner; -dar / -der; -tar / -ter*’.

Ünlü, diftong veya *-g, -y, -r* sesleri ile biten sözlere *-ler / -lar, Tuv. kiji T.T. kişiler; -ñ, -n, -m,* sesleri ile biten sözlere *-nar / -ner, Tuv. emner T.T. ilaçlar; -l* sesi ile biten sözlere *-dar / -der, Tuv. holdar T.T. kollar; tonsuz ünsüzlerle biten sözlere -tar / -ter, Tuv. eşter T.T. arkadaşlar; ekleri getirilmektedir.*

Eğer cümle içerisinde belirsiz çokluktan ayrıca bir çokluk anlamı ifade edilmek isteniyorsa çoğul ekini sadece eylemin nesnesi alır. *Tuv. Hamık hayalar, dağlar şimçep turgan ıskap apaar, T.T. Tüm kayalar, dağlar hareket ediyor gibi;*

Ayrıca bu ek çokluk anlamı dışında çeşitli işlevlerde de kullanılmaktadır. Konu ile ilgili olarak İlhan bu ekin işlevlerini 19 madde altında toplamıştır (İlhan, 2009: 83-94).

* **Söz dizimi yöntemi**, Tuva Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde belirsiz çokluk anlamı verilecek isim belgisiz sayı sıfatı ile kullanılarak ifade edilmektedir.

Tuv. kövey balık tutgan men T.T. çok balık tuttum; Tuv. eleen aldın tıp aldım T.T. çok / bir sürü altın buldum; Tuv. dıştanılgada eveeş nom nomçudum T.T. tatilde az kitap okudum vb.

Bununla beraber sayıların çift kullanımı ve kelime tekrarı ile de söz dizimsel belirsiz çokluk / çokluklar da yapılabilmektedir.

T.T. Bu gün dört beş öğrenci derse gelmemiş. Bir iki sokak sonra meydana vardık. Kapı kapı dolaşıp yardım topladık. Sokak sokak gezerek çocuğu aradım.

4.2 Belirli Çokluk

Belirli çokluk, belirsiz çokluğun tam tersine nesnelerin sayılarının tam olarak sayılıp belirlenmiş durumudur. Kendi içerisinde sayısı belli çokluk, çift ve yaklaşık belirli çokluk olmak üzere üç gruba ayırmak gerekmektedir.

S. S. Mayzel’in de belirttiği gibi Türk dilinde isimler aslında belirli ve belirsiz olmak üzere iki sayıya sahiptir. Bunlardan herhangi biri hem tekil hem de çoğul sayısı olarak düşünülebilir.

Belirli sayı onun önünde duran asal sayıdan belirlilik kazanarak belirli tekil anlamı kazanmaktadır. Eğer bu sayı ‘bir’ kelimesi ise ya da asal sayılardan herhangi bir isim ile

belirtilmiş belirli çokluk ise, *bir pencere, bir oda, iki ev, beş oda vb.*, sayılabilen kelimenin kendisi belirli sayıda herhangi bir ek almamaktadır ve sayı anlamında ona belirlilik kazandıran durum yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı gibi asal sayı ile kazandırılmaktadır (Mayzel,1957: 103).

4.2.1. Sayısı Belli Çokluk

Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde sayısı belli olan çokluk söz dizimi yönteminde isimlerin asal sayı sıfatları ile birlikte kullanılmasını ifade etmektedir. Gerek Tuva Türkçesinde gerekse de Türkiye Türkçesinde diğer Türk Lehçelerinin genelinde olduğu gibi sayı sıfatlarının belirttiği isimler tekrar morfolojik bir çokluk eki almamaktadırlar. Ayrıca isimlerin önüne gelen sayı eğer 'bir' sayısı ise burada o isimin tek olduğu çokluk olmadığı kesin olarak anlaşılmaktadır. *Tuv. beş kiji, T.T. beş kişi; Tuv. on çıl, T.T.on yıl; Tuv. iyi kuş, T.T.iki kuş; Tuv. aldı nom, T.T. altı kitap vb.*

Ancak bazı özel durumlar vardır ki burada isimler sayı sıfatını almış olmalarına rağmen çokluk eki almamaktadırlar. Aslında bu kalıplar genel kuralın dışına çıkarak özel isim olmuşlardır.

Tuv. Ali Baba bolgaş dörten kaygaldar, T.T. Ali Baba ve Kırk Haramiler (Tuv.kaygal, T.T. 1.yiğit, gözü pek 2.hırsız),

T.T. Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler, Üç Silahşörler, Yedi Deliler, Dört Büyükler, Beşevler vb.

Bilindiği gibi Türkçede, diğer Altay dillerinde olduğu gibi sayı sıfatları çokluk eki almazlar. Ancak Türkiye Türkçesinde bu durumun birkaç istisnası bulunmaktadır. *Ör. T.T. Yediler, Kırklar vb.*

Türkiye Türkçesinde daha çok dinî terminoloji içerisinde değerlendirilebilen bu *Yediler, Kırklar vb.* örnekler ile ilgili olarak Tuva Türkçesinde herhangi bir örnek bulamadık.

4.2.2. Yaklaşık Belirli Sayı ile Çokluk

Yaklaşık belirli sayı özelliği Türk dillerinde olduğu gibi Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde de isimlerin yaklaşık sayısını belirten sayı sıfatından oluşan söz dizimi ifade etmektedir. Bu durumda isimlerin tam sayısı verilmemektedir. Sayı sıfatları ile birlikte 'yaklaşık, civarında, kadar' kelimeleri kullanılarak oluşturulan bu söz dizimi yaklaşık belirlilik anlamı verir.

Tuv. on hire şag bolgaş kelir men, T.T.yaklaşık on saat sonra geleceğim; Tuv. aldı şaa domak turguzup aldım, T.T. altı civarında cümle kurdum

Ayrıca yaklaşık anlamı iki sayı sıfatının yan yana gelmesi ile de ifade edilebilmektedir.

Tuv. iyi –üş an annap aldım, T.T. avlanırken iki üç tane hayvan vurdum- avlayıp aldım;
Tuv. dört- beş çıl ertkenin bilbeedim, T.T. dört beş senenin nasıl geçtiğini anlamadım vb.

4.2.3. Bağıntılı Çokluk (Tamlamalarda Çokluk) Anlamı

Bağıntılı çokluk birçok farklı isim ile bağdaştırılmış birkaç tane ismin veya bir ismin sayısını belirtmektedir. Bu durumda anlam yüklü kelimenin kök veya gövdesine söz dizim olarak bir yardımcı kelime bağlanmaktadır. Bu yardımcı kelime, söz kalıbına anlamı çokluk olan bir bütüne bağdaştırılmış miktar anlamı vermektedir. Bu yardımcı kelime ‘*Tuv. bürüzü;* *T.T. her*’ kelimesidir. Verilen örneklerde de görüleceği gibi *Tuv. bürüzü* sözcüğü isimlerden sonra gelirken *T.T. her* sözcüğü isimlerden önce gelmektedir.

Tuv. kiji bürüzü, T.T. her insan; Tuv. hoy bürüzü, T.T. her koyun; Tuv.balık bürüzü, T.T. her balık; Tuv.dagaa bürüzü, T.T. her tavuk vb.

Örneklerde de görüldüğü gibi aslında ayrı birer nesneden bahsedilmektedir. Ancak bahsedilen nesnelere aynı zamanda benzeri olan diğer nesnelere de belirtmek için çokluk anlamı vermekte / düşündürmektedir. Yani benzeri olan diğer nesnelere ile bir bağ kurmaktadır.

Örnek: Tuv. inek bürüzü süt beer T.T.her inek süt verir; Tuv. kiji bürüzü bilir ujurlug T.T.her kişi bilmek zorunda vb.

Birbirine benzeyen bir çokluk ile bağdaştırılmış bir miktar veya teklik anlamı ifade etmek için de ayrı bir söz dizimi (kelime grubu) kullanılır. Bu söz diziminde çokluk anlamı ifade eden kelimeye –in ilgi hâli eki veya –den ayrılma hâli eki getirilir. Bağdaştırılmış çokluk anlamı taşıyan ikinci kelime ise mutlaka –i belirtme eki alır. Böylece çokluk anlamı veren isimlerden tekil veya çokluk olan bir yeni anlam türetilir.

Tuv. olarnın bireezi veya olardan bireezi T.T. onların biri veya onlardan biri; Tuv. başkılarnın aldızı T.T. öğretmenlerin altısı; Tuv. eşterimden beji T.T.arkadaşlarımdan beşi vb.

4.2.4. İkiz Anlamlı Sözlerde (Çift Anlamlı) Çokluk Kullanımı

Türkiye Türkçesi ve Tuva Türkçesinde çift anlamı diğer pek çok dilde olduğu gibi özel, küçük bir grup kelimelerle ifade edilmektedir. Bu grup kelime, eğer tersini ifade edecek belirleyici şartlar yok ise, nesnelere sabit sayısal göstergesini, yani çift anlamını, tekil sayı hâli ile ifade etmektedir. Genellikle vücut organ isimlerini göstermekle birlikte farklı sözcüklerde de görülmektedir. *Örneğin, Tuv. büürek, T.T. böbrek; Tuv. karak, T.T. göz; Tuv. kulak, T.T. kulak; Tuv. hol, T.T. kol; Tuv.bıgın, T.T. böğür; Tuv.egin, T.T. omuz; Tuv.aas, T.T. ağız; Tuv.tös, T.T.*

göğüs; Tuv.ökpe, T.T. ciğer; Tuv.arın,T.T. yüz vb. Konu ile ilgili Hazar'ın yazmış olduğu ve - (1)z ekini incelediği çalışma ilgi çekicidir (Hazar, 2003: 131-141).

Yukarıda örneklerde verdiğimiz sözcüklerin aslında birer çokluk eki aldıkları düşünülmektedir (Hazar, 2003: 131-141; Daşdemir, 2013: 309-336; Poppe, 2008: 93-110; İnan, 2009).

Eğer nesnenin özel sayısı belirtilmek isteniyorsa, yani aynı anda iki nesne hakkında veya bir nesne hakkında söz edilecekse, özel detaylandırıcı kelimeler ile yeni bir söz dizimi kullanılmaktadır. Böylece, eğer aynı anda iki nesneden bahsediliyorsa *iyi / iki* kelimesi kullanılır. Ör.: *Tuv. iyi holum, T.T. iki kolum vb.*

Eğer, bir tek nesneden bahsediliyorsa '*bir / bir ve çangıs / tek*' kelimesi kullanılır. Ör.: *Tuv. bir karaam, T.T. bir gözüüm vb.*

5. Ek Yığılması Şeklindeki Çokluk Anlamlar

Dünyadaki pek çok dilde olduğu gibi, Türkçede de ek yığılması şeklinde çokluk olarak adlandırabileceğimiz bir durum ile karşılaşabiliyoruz. Bu durumda çokluğun birinci göstergesi başka dil grubundan alınmış ve ikincisi ise Türkçe asıllıdır. Türkiye Türkçesinde yerleşmiş olan ve dil yapısı Türk diline tamamen aykırı olan Arapça çoğul isimler başı çekmektedir.

Örneğin, Arapça '*fakir*' kelimesinin çoğulu '*fukara*'dır. Ancak çoğul olan bu sözcüğe – *lar* çokluk eki getirilerek '*fukaralar*' ikili çokluk oluşturulur. Aynı şekilde; *Ar.* habib (arkadaş, dost) kelimesinin çoğulu '*ahbab*' sözcüğüdür. '*ahbab – ahbablar*'; *Ar.* 'karib (akraba) sözünü çoğulu '*akraba*'; T.T. akraba –akrabalar; *Ar.* 'veled' (çocuk, oğul) sözünün çoğulu '*evlad*'; T.T. evlat – evlatlar; *Ar.* 'tacir' sözünün çoğulu '*tüccar*'; T.T. tüccar – tüccarlar vb.

Yukarıda bahsettiğimiz ek yığılması şeklindeki çoğul yapılanmasının bir benzeri de Tuva Türkçesinde görülmektedir. Rusçadan alıntı kelimelerde daha belirgin şekilde görülmektedir.

Örneğin, Tuv. *dialektilerge* (Otyzbay, 2016: 753). Rusça 'dialekt – lehçe kelimesinin Rusça çoğulu '*dialekti –lehçeler*'dir. Çoğul hâlde bulunan bu kelimeye yine Tuva Türkçesi çoğul eki olan – *ler* eki getirilerek '*dialektiler - lehçeler*' ikili çokluk oluşturulmuştur.

Tuv. *dokumentilervisti* (Şın Niitilel – Politiktig Colun; 04.07.2017). Rus. 'dokument-belge' kelimesinin çoğulu '*dokumenti – belgeler*'dir. Çoğul hâlde bulunan bu kelimeye Tuva Türkçesinde çoğul eki olan –*ler* eki getirilerek '*dokumentiler – belgeler*' ikili çokluk oluşturulmuştur.

Tuv. *eksperimentilerinin* (Biçeldey, 1993; 40-49). Rus. ‘eksperiment- tecrübe, deneme, teşebbüs’ kelimesinin çoğulu Rusça ‘eksperimenti – tecrübeler, denemeler, teşebbüsler’dir. Çoğul hâlde bulunan bu kelimeye Tuva Türkçesinde çoğul eki olan –ler eki getirilerek ‘eksperimentiler – denemeler, teşebbüsler, tecrübeler’ ikili çokluk oluşturulmuştur.

Bu tür yapılar, Sokolov’un da dediği gibi Türkçenin kendi dil sistemi içerisinde gramatik bir özellik taşımaz. Arapçadan (veya Rusçadan) alınmış olan bu kelimeler kendi alanına ait olup sadece sözlüksel nitelik taşımaktadır (Sokolov, 1970: 81). Zaten bu tür sözcükler Türkçenin içerisinde kalıplaşmış hâlde bulunmaktadır.

Sonuç

Genel olarak Tuva Türkçesinde ve Tuva Türkçesinde bu çokluk tipleri *sözlüksel yöntem, morfolojik ve söz dizim yöntemleri* olarak aynı şekilde ifade edilmektedir;

Bununla beraber her iki Türk lehçesinden;

-Türkiye Türkçesinde ek olarak bulunan ve akrabalık bildiren –gil / -giller eki Tuva Türkçesinde bağımsız bir sözcük olarak bulunur. *Tuv. Ezir-ool sugda bar çüve irgi be? ‘Belki de Ezir-oollarda (Ezir-ool alesinde) vardır*

-Tuva Türkçesinde, Türkiye Türkçesinden farklı olarak –şkı(lar) / -lışkı(lar) eki bulunmaktadır. *Tuv. Albış, Şulbus adakşılar öönden üne halıyıp kelgen. ‘Babası Albış ile oğlu Şulbus birlikte evden koşarak çıktılar’*

-Türkiye Türkçesinde, Tuva Türkçesinden farklı olarak özel ad olmuş bazı sayı sıfatları çokluk eki almıştır. *Kırklar, Yediler vb.*

- Türkiye Türkçesinde Arapçanın, Tuva Türkçesinde ise Rusçanın etkisiyle ek yığılması şeklinde çokluklar da bulunmaktadır.

Arp. ‘veled’ (çocuk, oğul) sözünün çoğulu ‘evlad’; T.T. evlat – evlatlar

Rus. ‘dokument’ (belge) sözünün çoğulu ‘dokumenti’; Tuv. dokumentiler – belgeler

Kaynaklar

- ALKAYA, E. (2010). Türkiye Türkçesinde ve Türk Lehçelerinde İyelik Ekinden Sonra Kullanılan +lar Çokluk Eki Üzerine. *Müjgan Cumhuriyet Armağanı (Editör: Tuncer Gülensoy). TKAET, Ankara, 31-37.*
- ARIKOĞLU, E. ve BORBAANAY, B. (2007). *Tuva Destanları*. Ankara: TDK.
- ARIKOĞLU, E. ve KUULAR, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- ATA, A. (2009). Türk Dillerinde +la Çokluk Eki. *IJCAS, 13, 89-99.*

- BACANLI, E. (2013). Türk Dillerinde Topluluk ve Grup Çoğulu Bildiren Morfemler. *Yalın Kaya Bitigi, Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enst. Yay.
- BİÇELDEY, K. A. (1993). Tıva Bijikti Bolgaş Şın Bijilgeni Sayzıradır Talazı – Bile Sanaldar. *Vaprosı Ruvinskogo Yazıkoznaniya, Sborbik Materialov*, (ed. Monguş D.A. ve Tatarintsev B.İ.), Kızıl, 40 – 49.
- BURAN, A., ALKAYA, E. ve ÖZEREN, M. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 4 / Kuzeydoğu Grubu*. Ankara: Akçağ.
- DAŞDEMİR, M. (2013). Türkçede Miktar Kavramı ve Sayı Sistemi. *Turkish Studies*, 8(13), 309-336.
- GEORG, S. (1990). Some thoughts on the etymology of the Turkic plural suffix -lar- / -ler. *Altaica Osloensia, Proceeding from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conferense Oslo-June 12-16, 1989*, Oslo: Universitetsforlaget, 141-152.
- HAZAR, M. (2003). Türk Lehçelerindeki Sözcüklerle Kaynaşmış Bir Çokluk Eki +(ı)z Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15, 131-141.
- HÜSEYNZADE, Ç. (2006). Azerbaycan Türkçesinde Teklik –Çokluk Kategorisi Üzerine. *Bilgi Dergisi*, 39, 93-102.
- İLHAN, N. (2009). *Türk Dilinde Çokluk*. Elazığ: Manas.
- İSHAKOV, F. G. (1956). İmya suşestvitelnoye. *İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike Tyurskih yazıkov. Ç.2.Morfologiya*, Moskva, 78-142
- JOHANSON, L. (2002). Güneybatı Türkçesinde Çokluk Eki Şekilleri. (çev. Nurettin Demir). *Türk Bilgi 2002 / 3*, 174- 187
- KERİMOĞLU, C. (2008). Türkiye Türkçesi Gramerciliğinde Çokluk ve İstek Kategorisi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 140 -155.
- KONONOV, A. N. (1956). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*. M.-L.
- KORKMAZ, Z. (1995). Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 1, 85-90, Ankara: TDK.
- KORKMAZ, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. 4. Baskı, Ankara: TDK.
- LETYAGİNA N. İ. (1973). Slova bir v Tuvinskom Yazıke. *Uçenyje Zapiski, Vıpusk XVI*, Kızıl; 156-162.
- LYUBİMOV, K. M. (1972). O Çıslom Znaçenii Nulevoy Formı Tyurskih Suçestvitelnih. *Soveskaya Tyorkologiya, Vıpusk V.*, Baku.78-84.
- MAYZEL, S. S. (1957). *İzafet v Turetskom Yazıke*. Moskva-Leningrad.
- OTYZBAY, Z. (2016). Tıva dil - Bistin Dılıvıs, Tıva Dil. *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları*, (ed. Doç.Dr. Nergis Biray), İstanbul: Kesit, 753.
- POPPE, N. (2008). Altay Dillerinde Çokluk Ekleri. (çev. Caner Kerimoğlu). *Dil Araştırmaları Dergisi*, 2, 93-110.
- RAMSTEDT, G. İ. (1957). *Vvedebıye v Altayskoye Yazıkoznaniye (perevod c Nemetskogo yazıka)*. Moskva.
- RASSADİN, V. İ. (1978). *Morfologiya Tofalarskogpo yazıka v sravnitelnom osveşenii*. Moskva

- SOKOLOV, S. A. (1970). Kategoriya Çisla v Turetskom Literaturnom Yazıke yy vzaimosvyaz so smejnimi leksiko- grammatičeskimi kategoriyami. *Sovetskaya Tyrokologiya, Vıpusk IV*, Baku; 71-82.
- ŞERBAK, A. M. (1977). *Oçerki Po Cravnitelnoy Morfologii Tyurskih yazıkov. İmya*. Leningrad.
- Şın Nüitlel – Politiktig Colun; <http://shyn.ru/?q=БАЛЫКЧЫЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ>, 04.07.2017.
- TORUN, Y. (2014). Tarama Sözlüğü Verilerine Göre Türkçede Çokluk Bildiren Fiiller ve Birlikte Kullanıldığı İsimlerle Sayılabilirlik Bağlamında Görünümleri. *Çukurova Üniversitesi Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*, Çukurova Üniv. Baskısı.
- VARDAR, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü (komisyon)*. İstanbul: ABC.
- VİNOGRADOV, V. V. (1947). *Ruskiy Yazık: Grammatičeskoye Uçeniye o Slove*. Moskva-Leningrad
- YILMAZ, H. (2008). Çokluk Eki –lar / -ler Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15, 125-130.